

האם מותר לעשות שינויים במבנה בית המקדש

פתיחה

בסוף ימיו של דוד המלך, לאחר שהכין את התשתית להקמת בית המקדש, כינס דוד את כל שרי ממלכתו לירושלים, ואמר לשלמה בנו: 'ראה עתה, כי ה' בחר בך לבנות בית למקדש, חזק ועשה!' (דברי הימים א כח, י). לאחר מכן מסר דוד לשלמה תכנית מפורטת לבניין הבית. התכנית, המתוארת בפרוטרוט לאורך שמונה פסוקים, כוללת הן פירוט של מבנה הבית: האולם, העליות, הבתים הפנימיים, קודש הקודשים, החצרות והלשכות. והן פירוט מדוקדק של משקל הכסף והזהב לכל כלי הבית. בסיום פירוט התכנית אמר דוד לשלמה: **'הכל בכתב, מיד ה' עלי השכיל'**, כל מלאכת התבנית' (שם, יט).

בפשטות, משמעות הפסוק היא שהתכנית המפורטת כולה - נמסרה לדוד מיד ה', כלומר בנבואה או ברוח הקודש. כך פירש המפרש ל'דברי הימים' (שם): 'והכל דרש שמואל מן התורה ברוח הקודש', וכן הרד"ק: 'הנה לך הכל בכתב מסודר, כמו שהוא מיד ה', על כל מלאכות התבנית; כי בנבואה נאמר לה, כמו שכתבנו, על יד שמואל הרואה². ממילא מובן שלא ניתן לשנות דבר בתכנית זו, שכן היא ניתנה מאת ה'.

ואכן, בכמה מקומות בתלמוד מביאה הגמרא את הפסוק: 'הכל בכתב, מיד ה' עלי השכיל' כמקור לכך שאסור לשנות דבר במבנה המקדש. לאיסור זה משמעות מעשית רבה, ויש לברר את היקפו ומשמעותו. האם איסור זה מונע כל אפשרות של שינויים במקדש? מהו המודל של בית המקדש שממנו אין לשנות? אם נאמר שמודל זה הוא התיאור שמסר דוד לשלמה - האם ניתן בכלל לבנות את בית המקדש, כאשר תיאור זה אינו בידינו?³

א. הסוגיות העוסקות בדן 'הכל בכתב'

הגמרא מביאה את הפסוק: 'הכל בכתב, מיד ה' עלי השכיל', בכמה מקומות ובהקשרים שונים. נפתח בהצגת הסוגיות המביאות פסוק זה בתור המקור האוסר עשיית שינויים במקדש.

1. מכון המקדש.
2. וראה רש"י סוכה נא ע"ב, ד"ה הכל בכתב, שמייחס את תכנית הבית לגד החוזה ולנתן הנביא.
3. הפסוקים בדברי הימים אינם התכנית עצמה שמסר דוד לשלמה, אלא רק תיאור של הנושאים שבהם התכנית עוסקת.

1. גזוזטראות בעזרת נשים

הגמרא בסוכה (נא ע"ב) מביאה ברייתא המספרת:

בראשונה היו נשים מבפנים ואנשים מבחוץ [בשמחת בית השואבה], והיו באים לידי קלות ראש; התקינו שיהיו נשים יושבות מבחוץ ואנשים מבפנים, ועדיין היו באין לידי קלות ראש; התקינו שיהיו נשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה [כלומר: התקינו מרפסות בעזרת נשים, כדי שהנשים תהיינה באותן מרפסות, וכך הגברים והנשים לא יגיעו לידי קלות ראש].

על כך שואלת הגמרא: כיצד תיקנו גזוזטראות אלה? והלוא נאמר: 'הכל בכתב, מיד ה' עלי השכיל', ואם כן לא ניתן לשנות במבנה המקדש דבר! הגמרא משיבה ש'קרא אשכחו ודרוש', דהיינו שמצאו מקרא לדרוש ממנו שיש חובה להפריד אנשים מנשים, כדי שלא יבואו לידי קלקול, שנאמר (זכריה יב, יב): 'וספדה הארץ משפחות משפחות לבד, משפחת בית דויד לבד ונשיהם לבד'. ולמדו מכך קל וחומר: 'ומה לעתיד לבוא שעוסקין בהספד, ואין יצר הרע שולט בהם - אמרה תורה אנשים לבד ונשים לבד, עכשיו שעוסקין בשמחה, ויצר הרע שולט בהם - על אחת כמה וכמה'.

2. פשפש בצפון העזרה

הגמרא בזבחים (לג ע"א) מביאה ברייתא האומרת, שבכל הסמיכות הנעשות בקודשים חל הכלל 'תיכף לסמיכה שחיטה', שסמיכת ידי המקריב על הקורבן צריכה להיעשות בסמיכות לשחיטה, חוץ מסמיכת מצורע בקורבן אשם, שאינה נעשית בסמיכות לשחיטה, כי הוא אינו יכול להיכנס לעזרה. הגמרא מסבירה שברייטא זו היא כרבי יוסי ברבי יהודה, שצפון העזרה הכשר לשחיטת קדשי קודשים אינו אלא בשטח שמצפון למזבח, ולא ממזרח וממערב לשטח זה, ולכן המצורע אינו יכול להכניס את ידיו משער ניקנור לעזרה (בהסתמך על הדעה ש'ביאה במקצת לא שמה ביאה') ולסמוך במקום הכשר לשחיטה. הגמרא שואלת על כך: מדוע לא נעשה פשפש (פתח קטן) בצפון העזרה, כדי שהמצורע יכניס ידיו דרך פתח זה ויסמוך ידיו על הקורבן? אביי ורבא משיבים שהדבר אינו אפשרי, משום שנאמר 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל', ומכאן שכל מידות העזרה נמסרו מאת ה', ולא ניתן לעשות בהן כל שינוי.

3. הוספת עפר ומלח למזבח

המשנה בחולין (פג ע"ב) אומרת שמצוות כיסוי הדם אינה נוהגת במוקדשין, כלומר בקרבנות עוף⁴ שמליקתם נעשית על המזבח או בסמוך לו. הגמרא מסבירה שכיוון שמצוות כיסוי הדם מחייבת הנחת עפר מלמטה, לפני שפיכת הדם - לא ניתן לעשות זאת על המזבח, שכן אם לא נבטל שם את העפר (כלומר: נניח אותו שם מתוך כוונה לקחת אותו משם לאחר מכן) - הוא יחצוץ בין הכהנים לבין המזבח, ואם נבטלו שם

4. מצוות כיסוי הדם אינה נוהגת אלא בחיה ועוף, ולא בבהמה, ולכן אין לדון על מצוות כיסוי הדם בקודשים אלא בעוף, שכן קרבנות מן החי אינם באים אלא מן הבהמה ומן העוף.

(נניח אותו שם על מנת להשאירו שם בקביעות) - הרי יש בזה משום הוספה לבניין, והוספה כזו אסורה, משום 'הכל בכתב'.
 בדומה לזה, מצינו בעירובין (קד ע"א) דיון בדבר המלח שמפזרים על הכבש כדי שהכוהנים לא יחליקו, והגמרא שואלת כיצד ניתן לעשות זאת, והלוא אם לא מבטלים אותו שם - הוא חוצץ, ואם מבטלים אותו - יש בזה הוספה לבניין.

ב. שיטת התוספות

התוספות בזבחים (לג ע"א, ד"ה וליעבד) שואלים: אם יש איסור לשנות במקדש משום 'הכל בכתב', כיצד מותר להוסיף על העזרות, כפי ששינוי ב'שבועות' (יד ע"א)? והלוא בכל הוספה כזו אנו משנים את מבנה המקדש! התוספות משיבים על כך, שבאמת אין להוסיף על העזרות סתם כך, אלא רק אם מצאו פסוק ללמוד ממנו שהוספה זו אכן אפשרית, כמו שדרשו מפסוק שניתן לעשות גזוטרות בעזרת נשים.⁵ אלא שהתוספות מקשים על כך, מדוע אביי ורבא בזבחים (שם) אומרים שאין לעשות פשפש בצפון העזרה משום 'הכל בכתב'? והלוא 'אין לך קרא גדול מזה', שהרי התורה אומרת שיש מצווה לסמוך על הקרבן, והמצורע טמא ואינו יכול להיכנס לעזרה, ואם כן על כורחנו יש לנו ללמוד מכך שיש לעשות לו פשפש, כדי שיוכל לסמוך על ראש קורבן האשם שמביא! התוספות עונים על כך שתי תשובות:

א. לדעה אחת בהמשך הסוגיה, סמיכת אשם מצורע אינה מן התורה, אלא רק מתקנת חכמים, ולכן אין פסוק שאפשר ללמוד ממנו שצריך לעשות פשפש בצפון העזרה.
 ב. לדעה הסוברת שסמיכת אשם מצורע היא מן התורה - באמת מותר למצורע להיכנס לעזרה בטומאה כדי לסמוך, אלא שחכמים גזרו שלא ייכנס 'שמא ירבה בפסיעות', כלומר, שמא המצורע יאריך את דרכו וילך צעד אחד שאינו נדרש לשם מצוות הסמיכה, ובצעד זה יעבור על איסור תורה. נמצא אפוא שמן התורה יש פתרון למצורע, ורק בגלל גזירת חכמים הוא אינו יכול לסמוך, ואם כן אין לנו פסוק שיש ללמוד ממנו שמותר לשנות במבנה המקדש ולעשות פשפש בצפון העזרה.

התוספות שואלים שאלה דומה גם על הסוגיה בחולין שהבאנו לעיל. לפי הגמרא שם אי אפשר להוסיף עפר למזבח, לצורך מצוות כיסוי הדם, משום 'הכל בכתב'. אומרים אפוא התוספות, שכיוון שאמרה תורה שיש מצווה לכסות את דם העוף, הרי יש כאן מקור מן התורה המחייב להוסיף על המזבח! תוספות משיבים שאין להתיר שינוי במבנה המזבח מטעם זה, כיוון שניתן לומר שמצוות כיסוי הדם לא נאמרה אלא בחולין, ולא במקדשין - נמצא שאין מקור מפורש בתורה המתיר שינוי במידות המזבח.

5. בכמה מקומות מצינו בדברי הראשונים הסברים ברוח דומה. ראה: תוספות בחולין פג ע"ב ד"ה קא מוסיף; ריטב"א שם בתירוצו הראשון; תוספות ישנים ביומא נא ע"ב ד"ה עבוד; תוספות רא"ש בבבא בתרא ג ע"ב (מובא גם בשיטה מקובצת שם); ראבי"ה, סי' אלף ק.

ניתן אפוא לסכם את העולה מדברי התוספות בכמה כללים:

1. אסור לשנות דבר במבנה המקדש והמזבח, אלא אם כן יש פסוק שניתן לדרוש ממנו ששינוי זה מותר.
2. אין לשנות דבר במקדש לצורך קיום דין דרבנן, או כאשר השינוי נדרש מחמת גזרת חכמים.
3. גם אם יש פסוק שניתן לדרוש ממנו שהשינוי מותר - אין לשנות אלא אם כן לא ניתן לפרש את הפסוק בדרך אחרת, ולפיה לא יהיה צורך לעשות שינוי במקדש.

ג. קשיים בסוגיות העוסקות בדין 'הכל בכתב'

שיטת תוספות, אף שלכאורה היא עולה בהכרח מבידור הסוגיות והשוואתן, כרוכה בקשיים רבים. חלק מהקשיים עולים מהסוגיות העוסקות בדין 'הכל בכתב', וחלקם נובעים מכך שבכמה מקומות מתוארים שינויים במקדש לאורך הדורות, ולא מצינו ראיות מן הפסוקים להתיר לעשות שינויים אלו. נדון תחילה בקשיים מהסוג הראשון:

1. גזוזטראות בעזרת נשים

כאמור, הגמרא ב'סוכה' נימקה את ההיתר להוסיף גזוזטראות, למרות 'הכל בכתב', בכך ש'קרא אשכחו ודרוש'. לפי דברי תוספות ב'זבחים', שהבאנו לעיל, צריך לומר שחובת עשיית הגזוזטראות כדי להפריד בין גברים לנשים היא מן התורה⁶. כמו כן צריך לומר, שהלימוד מהפסוק בזכריה בעניין חובת ההפרדה והחציצה בין גברים לנשים - מחייב בהכרח עשיית גזוזטראות בעזרת נשים, ולא ניתן לפרש את הפסוק באופן אחר, או להסדיר את ההפרדה בין גברים לנשים בצורה אחרת.

הסבר זה מעורר כמה שאלות:

1. כאמור, הפסוק שממנו למדו את ההיתר לעשות גזוזטראות הוא הפסוק בזכריה (יב), בו נאמר: 'וספדה הארץ משפחות לבד, משפחת בית דוד לבד ונשיהם לבד, משפחת בית נתן לבד ונשיהם לבד'. בפסוק זה אין כל רמז לכך שיש צורך שמחיצה תפריד בין הגברים והנשים, או שעליהם להיות בחדרים נפרדים. לא נאמר בו אלא שהאנשים והנשים יהיו לבד. הפרדה בין המינים, ללא מחיצה, יכולה להתבצע גם ללא כל שינויים במקדש, וללא הוספת גזוזטראות לעזרת נשים. כיצד, אם כן, אפשר להתיר עשיית שינויים במקדש בלא מקור מפורש בכתוב?
2. יתרה מזו. מן הברייטא בסוכה עולה שגם לפני תקנת הגזוזטראות האנשים והנשים היו מצויים במתחמים נפרדים: בשלב הראשון היו 'נשים מבפנים ואנשים מבחוץ', ולאחר

6. ואכן, בשו"ת אגרות משה, או"ח ח"א סי' לט, הוכיח בדרך זו שחובת ההפרדה במחיצה בין גברים לנשים במקום התכנסות - היא מן התורה. האג"מ שם מסביר, שאף שהפסוק שלמדים ממנו את חובת המחיצה הוא בזכריה, ואם כן אין כאן אלא דברי קבלה, יש לומר שהנביא לא בא לחדש איסורים, אלא להשמיע מהו דין התורה.

מכן תיקנו שיהו 'נשים' יושבות מבחוץ ואנשים מבפנים'. רש"י שם מפרש ש'בפנים' היינו בעזרת נשים, ו'בחוץ' פירושו ברחבת הר הבית ובחיל. נמצא שהאנשים והנשים היו בשני מתחמים שונים, המופרדים זה מזה על ידי חומה. רק בשלב השלישי, כשנוכחו לדעת שלמרות הכול המשתתפים בשמחה באים לידי קלות ראש⁷, התקינו שיהו הנשים יושבות למעלה, בגזוזטראות, והאנשים למטה. לפי זה, גם אם נאמר שיש ללמוד מהפסוק בזכריה שחובה להפריד במחיצה דווקא, לא מובן כיצד ניתן על פי זה להתיר בנייה במקדש! הלוא את החציצה ניתן לעשות גם באמצעות הקירות הקיימים בהר הבית, וכפי שעשו לפני הקמת הגזוזטראות. הצורך בשינוי נבע, אפוא, מכך ש'עדיין היו באים לידי קלות ראש' ולא מכך שהפסוק בזכריה חייב זאת. נמצא שאין מקור בפסוק לכך שמותר לעשות שינויים בעזרת נשים.⁸

3. גם אם נאמר שמהפסוק מוכח שחובה לעשות מחיצה בין גברים לנשים, ולכן אי אפשר לערוך את שמחת בית השואבה ללא גזוזטראות לנשים, עדיין אי אפשר ללמוד מכאן היתר לעשות שינויים במקדש, שכן כפי שהוכיח תוספות, ההיתר הוא רק כאשר אין כל דרך אחרת לקיים את דין התורה, ואילו כאן ניתן, לפחות מדין תורה, להימנע לגמרי מההתכנסות, וכך לא יהיה צורך לעבור על איסור 'הכל בכתב', שהרי עצם עריכת שמחת בית השואבה אינה מן התורה.⁹ כמו כן, ניתן לעשות את שמחת בית השואבה ללא השתתפות הנשים.¹⁰ נמצא שיש דרכים לקיים את דין התורה ללא עשיית שינויים במקדש, ולדברי תוס', במצב זה - אין היתר לעשות שינויים כאלה.

2. שינויים במזבח

בשתי סוגיות (בעירובין ובחולין) מצינו שאסור להוסיף מלח לכבש, או עפר למזבח ולבטלם שם, בגלל שיש בזה משום הוספה על הבניין, והדבר אסור משום 'הכל בכתב'. תוספות (חולין פג ע"ב, ד"ה קא) מסבירים שהאיסור (בנוגע להוספת עפר) הוא גם

7. מן הסתם קלות הראש נבעה מכך שבפתחים ובמעברים לא הייתה מחיצה, ושם הייתה נוצרת תערובת בין הגברים ובין הנשים שניסו להתקרב ולראות, וכתוצאה מכך באו לידי קלות ראש, וכעין זה כתב האגרות משה שם.

8. בשו"ת אגרות משה שם, כתב ליישב זאת, שהחויב מהתורה הוא לעשות מחיצה כזו שתימנע מציאות של קלות ראש, ולכן כאשר ראו שלמרות ההפרדה עדיין באים לידי קלות ראש, היו מחויבים מהתורה לעשות הפרדה שתמנע מצב זה; אך לא ברור היכן חידוש זה רמוז בפסוק.

9. אמנם, הרמב"ם, הל' שופר וסוכה ולולב פ"ח ה"ב, כתב: 'בחג הסוכות הייתה שם במקדש שמחה יתירה, שנאמר (ויקרא כג, מ): 'ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים', ומשמע מדבריו ששמחת בית השואבה נובעת ממצוות שמחה ברגלים; אך ברור ששמחת בית השואבה אינה אלא 'מצוה יתירה', כלשון הרמב"ם, ומעיקר הדין ניתן לקיים את מצוות השמחה בלי שמחת בית השואבה, בהקרבת שלמי שמחה, כבשאר הרגלים.

10. האג"מ שם כתב שכיוון שנשים חייבות במצות הקהל מן התורה, שנאמר 'הקהל את העם האנשים והנשים והטף', ממילא היה הכרח לעשות גזוזטראות בשביל מעמד הקהל; אך הדבר תמוה, שבגמרא לא נזכר כלל שעשו גזוזטראות בשביל מעמד הקהל, אלא בשביל שמחת בית השואבה, ועוד, שמסתבר שמן התורה אין חייבים לעשות את מעמד הקהל דווקא בעזרת נשים, שהרי לא מצינו בגמרא דרשה המחייבת לעשות את ההקהל דווקא שם. וראה במנחת חינוך תריב אות ג, שהסתפק בזה, ובמחזור המקדש לחג הסוכות, מאת מו"ר הרב ישראל אריאל, פרק טז, שהאריך בעניין.

כאשר נשמרת צורתו המרובעת של המזבח. והדבר מעורר שאלה - הלוא איסור 'הכל בכתב' מתייחס לשינוי מצורתו של הבית כפי שנבנה בימי שלמה, על פי התכנית שנמסרה לנביאים בימי דוד, והרי המזבח בימי בית שני ממילא כבר לא היה בגודלו המקורי כפי שהיה בימי בית ראשון, שהרי עולי בבל הגדילו את המזבח, שבימי בית ראשון היה גודלו עשרים ושמונה אמות על עשרים ושמונה אמות, ובימי בית שני הוסיפו לו ארבע אמות מן הדרום וארבע אמות מן המערב (משנה מידות פ"ג מ"א); אם כן, כיצד ניתן לומר שאסור להוסיף על המזבח משום 'הכל בכתב'?

ד. שינויים שנעשו במקדש במהלך הדורות

השוואה בין שני בתי המקדש, הראשון והשני, מעלה שיש ביניהם שינויים רבים, ולא ברור כיצד הותרו שינויים אלה, בניגוד לדברי הנביאים. נביא כאן כמה שינויים בולטים בין הבית הראשון והשני.

האולם - גובה האולם בבית הראשון היה מאה ועשרים אמה (דברי הימים ב ג-ד), רוחבו (ממזרח למערב) עשר אמות, ואורכו (מצפון לדרום) עשרים אמה (מלכים א ו, ג), ואילו בבית שני גובה האולם היה רק מאה אמה (מידות פ"ד מ"ו),¹² רוחבו אחת עשרה אמה ואורכו מאה אמה (שם מ"ז).

תכולת הבית - בבית ראשון היו בהיכל עשר מנורות ועשר שולחנות מלבד המנורה והשולחן שעשה משה (דברי הימים ב ד, ז-ח), וכן היו מנורות כסף ושולחנות כסף (שם א כח, טו-טז), ים נחושת (מלכים א ז, כג-כו), עשר מכונות וכיורים (שם, כז-לט) ושני עמודים (יכין ובוועז) בפתח האולם (שם, טו-כב). ואילו בבית שני, שתיאורו המפורט מובא במסכת מידות, כל אלו אינם מוזכרים כלל.¹³

אמנם, אפשר לטעון שאיסור 'הכל בכתב' לא נאמר אלא לגבי שינויים במבנה הבית, ולא על שינויים בכלים שבתוכו,¹⁴ שהרי בכל הסוגיות העוסקות באיסור 'הכל בכתב' מדובר בשינויים במבנה הבית או במבנה המזבח, שכיוון שהוא מחובר לאדמה - גם הוא נחשב חלק מהבניין; אולם מעיון בדברי הימים א פרק כח, ששם נאמר הפסוק 'הכל בכתב', ברור שהוא נאמר גם לגבי הכלים.

וכך נאמר שם:

11. וראה בראב"ה סי' אלף קמ, שהעלה קשיים נוספים בסוגיית הגמרא בחולין.
12. אמנם שם מדובר על ההיכל, אך ההיכל כולל גם את האולם, כמו ששינו שם במשנה ז: 'מהמזרח למערב מאה אמה, כותל האולם חמש, והאולם אחת עשרה'.
13. החת"ס, שו"ת אורח חיים סי' רח, כתב שכל השינויים בבית שני נעשו על פי הנביאים שהיו באותו זמן; חגי, זכריה ומלאכי; וצ"ע, שבזבחים (סב ע"א) משמע שלא בנו את כל הבית על פיהם, אלא רק שלושה דברים שהם העידו עליהם (וגם לגבי דברים אלו, יש שכתבו שלא מדובר בנבואה, אלא בעדות רגילה).
14. וכפי שמשמע בשו"ת חכם צבי, סי' ס: 'דשאני מנורה, דכל שכינצא בה כשר לפנים היינו דוגמתה ממש, אבל בהיכל אולם ועזרה שנאמר בהן הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל פשיטא דאם שינה באיזה דבר שיהיה שוב אינו נקרא דוגמתה' - הרי שבמנורה לא נאמר 'הכל בכתב'.

[יא] וַיִּתֵּן דָּוִיד לְשַׁלְמֶה בְּנוֹ אֶת תְּבִנַּת הָאוֹלָם... [יד] לָזֶהב בְּמִשְׁקַל לָזֶהב לְכָל כָּלִי עֲבוֹדָה וְעֲבוֹדָה, לְכָל כָּלִי הַכֶּסֶף בְּמִשְׁקַל לְכָל כָּלִי עֲבוֹדָה וְעֲבוֹדָה. [טו] וּמִשְׁקַל לְמִנְרוֹת הָזָהָב וְנִרְתִּיָּהֶם זָהָב בְּמִשְׁקַל מִנְרוֹהַ וּמִנְרוֹהַ וְנִרְתִּיָּהֶם וּלְמִנְרוֹת הַכֶּסֶף בְּמִשְׁקַל לְמִנְרוֹהַ וְנִרְתִּיָּהֶם כַּעֲבוֹדַת מִנְרוֹהַ וּמִנְרוֹהַ. [טז] וְאֵת הָזָהָב מִשְׁקַל לְשִׁלְחָנוֹת הַמַּעֲרָכַת לְשִׁלְחָן וְשִׁלְחָן וְכֶסֶף לְשִׁלְחָנוֹת הַכֶּסֶף. [יז] וְהַמְזֻלְגוֹת וְהַמְזֻרְקוֹת וְהַקְשׁוֹת זָהָב טָהוֹר וְלַכְפֹּרִי הָזָהָב בְּמִשְׁקַל לַכְפֹּרִי וְלַכְפֹּרִי הַכֶּסֶף בְּמִשְׁקַל לַכְפֹּרִי וְכַפֹּר. [יח] וְלַמְזֻבַּח הַקְטָרֶת זָהָב מְזָקָק בְּמִשְׁקַל וְלַתְּבִנַּת הַמִּרְפָּכָה הַכְּרִבִּים זָהָב לַפְרָשִׁים וְסִכְכִּים עַל אֲרוֹן בְּרִית ה'. [יט] הֲכַל בְּכָתֵב מִיַּד ה' עָלֶי הַשְּׁכִיל כָּל מְלָאכֹת הַתְּבִנָּה.

מפסוקים אלו עולה בבירור כי 'הכל בכתב' נאמר גם לגבי הכלים, ולגביהם היה גם תיאור המפרט מהו משקל החומרים המדויק המיועד לכל כלי וכלי. רוב התיאור בפרשה זו עוסק בכלים, ולא במבנה הבית. יש לשים לב, כי בין השאר מפורטים כלים שחסרו לגמרי בבית שני, כמו המנורות והשולחנות שנוספו בהיכל והכרובים. כמו כן, מוזכרים גם כלים קטנים, כמו מזלגות, מזרקות וכדומה, ומשמע אפוא שגם הם כלולים בגדר 'הכל בכתב'. ואכן, כך כותב רש"י בערכין (י' ע"ב, ד"ה אל יתהלל חכם):

לפי **שכלי** מקדש ראשון על פי הגבורה נעשו, דכתיב: הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכת התבנית (ושם מדובר על כלים קטנים: החליל, הצלצל והמכתשת).¹⁵

מכל האמור עד כה עולה שאלה מעשית קשה ביותר. האמנם ניתן לבנות מחדש מקדש ולעשות כלים? האם דין 'הכל בכתב' אינו מונע אותנו מעשייה כזו? והלוא לכאורה כל שינוי קל במבנה הבית, כגון פתיחת פתח נוסף - אסור משום הכל בכתב. מהכתובים בדברי הימים נראה, כי גם שינוי במשקל הכלים - אסור משום הכל בכתב, שהרי דוד מסר לשלמה את המשקל המדויק של כל כלי וכלי, ובסיום אמר לו: 'הכל בכתב מיד ה'', הרי שזו תכנית שנמסרה משמים. וכיוון שמגילת המקדש שנמסרה לדוד לא נמצאת בידינו - אין אנו יודעים כיצד בדיוק יש לבנות את המקדש, וכיצד בדיוק לעשות את הכלים, שכן אין לנו את כל הפרטים שנמסרו לשלמה. ואף אם נאמר שלא כל פרט במבנה המקדש היה כלול בתכנית שנמסרה לשלמה - עדיין אין אנו יודעים מה היה כתוב בתכנית זו ומה לא, ולכן לכאורה אין אנו יכולים לבנות את המקדש ולעשות את הכלים. מאידך, הרי כפי שנתבאר לעיל נעשו בפועל שינויים רבים במקדש ובכליו, ויש להבין כיצד ניתן היה לעשות שינויים אלו.¹⁶

15. כך כותב גם הרדב"ז, ח"ו, תשובה ב' אלפים רפט, שכל השינויים שעשה שלמה בכלי המקדש, כגון המנורות והשולחנות שהוסיף, וכן הכרובים שעשה בקודש הקודשים, וים הנחושת והעמודים והמכונות - כולם נעשו על פי הדיבור, ככתוב 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל', וכולם 'רומזים לדברים עליונים ורוחניים'. אמנם בעל ספר יראים, ס' שעו, אומר ש'הכל בכתב' אינו נוהג אלא במחובר, ולא בדבר תלוש; אך נראה שזה דווקא במבנה הבית, שכן דבר שאינו מחובר - אינו חלק מהבית, אבל בכלים יש דין הכול בכתב מצד עצמם, ולא מכוח חיבורם לבית.

16. בירושלמי במגילה (פ"א ה"א) נאמר: 'רבי ירמיה בשם רבי שמואל בר רב יצחק: מגילה שמסר שמואל

ה. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בהקדמתו למשנה כותב:

ואחר תמיד מידות, ואין עניינה אלא סיפור מידת המקדש וצורתו והיאך בנינו, והתועלת בכך כשייבנה לשמור בו אותה הצורה ואותו היחס, כי אותו היחס מאת ה', כמו שאמר: הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל.¹⁷

מדבריו משמע שיש לשמור על מבנה המקדש ולא לשנותו. אולם יש שהבינו מדברי הרמב"ם בכמה מהלכותיו שלדעתו אין איסור לשנות את מבנה המקדש.¹⁸

הרמב"ם בהלכות בית הבחירה (פ"א ה"ה) פוסק:

ואלו הן הדברים שהן עיקר בבנין הבית: עושין בו קודש וקודש הקודשים, ויהיה לפני הקודש מקום אחד והוא הנקרא אולם... ועושין מחיצה אחרת סביב להיכל... והכל נקרא מקדש.

מדברים אלה נראה שרק המובא בהלכה זו הוא עיקרי, ורק בדברים אלו יש להקפיד שלא לעשות כל שינוי.

ושם בהמשך הפרק (ה"א):

ומצווה מן המובחר לחזק את הבנין ולהגביהו כפי כח הציבור, שנאמר: ולרומם את בית אלהינו.

הרי שמותר להגביה את הבית יותר מגובהו המקורי.

ושם (פ"ו ה"י) כתב הרמב"ם:

בית דין שרצו להוסיף על ירושלים או להוסיף על העזרה - מוסיפין, ויש להם למשוך העזרה עד המקום שירצו מהר הבית, ולמשוך חומת ירושלים עד מקום שירצו.

לדוד ניתנה להידרש. מה טעמא? הכל בכתב - זו המסורת. מיד ה' - זו רוח הקודש. עלי השכיל - מיכן שניתנה להידרש, ויש שכתבו על פי זה, שמשמעות הפסוק 'הכל בכתב' אינה שאין לשנות דבר במקדש, אלא שניתן לדרוש את המגילה ולשנות לפי הצורך. אולם מלבד העובדה שהדבר מנוגד למשמעות הסוגיות שהבאנו לעיל, ברור שאין משמעות 'ניתנה לידרש', שניתן לדרוש ככל העולה על רוחנו לפי צרכינו, אלא יש לדרוש לפי דרכי הדרשה המקובלים, כמו בתורה שבכתב. ובכל מקרה אין משמעות ליכולת לדרוש את המגילה, כי המגילה אינה לפנינו, ואין נדרוש אותה? יש להעיר עוד, שבשום מקום לא נאמר בגמרא שדרשו את המגילה, אלא שקרא [בתנ"ך] אשכחו ודרשו.

17. יש שפירשו שלדעת הרמב"ם אין צריך לשמור אלא על המבנה הכללי של הבית והיחס הכללי בין חלקי השונים, וזו כוונתו שיש לשמור את 'אותו הצורה ואותו היחס', אך לענ"ד אין זו כוונתו, שהרי הוא בא להסביר מה הצורך במסכת מידות, ואם נאמר שאין צורך לשמור אלא על היחס הכללי של המבנה, נמצא שמסכת מידות, ברובה הגדול - מיותרת.

18. הרב איתי אליצור, במאמרו 'האמנם הכל בכתב?', מעלין בקודש כא (אדר ב תשע"א), עמ' 61-69, טוען שהרמב"ם לא פסק להלכה את הכלל 'הכל בכתב', שהרי הוא לא הביא בשום מקום במשנה תורה את הכלל האמור, ומכאן שהוא חזר בו מדבריו בהקדמה לפירוש המשנה. אולם לענ"ד עצם העובדה שהרמב"ם הביא בהלכות בית הבחירה שלו כמעט את כל מסכת מידות מלמדת שהוא פסק כלל זה להלכה, שהרי לדעתו כל מטרתה של מסכת זו היא ללמד כיצד יש לבנות את בית המקדש בלי שינויים, ואם כן גם הוא עצמו, כשפסק כיצד יש לבנות את המקדש על פי מסכת זו - לא בא אלא להורות שכך יש לבנות את בית המקדש, ולא לשנות, לפי הכלל 'הכל בכתב'.

הרמב"ם (שלא כתוס' ב'זבחים', ששיטתו הובאה לעיל) אינו מתנה הרחבה זו בדרשה מפסוק המצדיקה שינוי כזה, והוא אף כותב שחכמי בית הדין יכולים להוסיף על העזרה עד המקום שירצו, ומשמע שאין הדבר תלוי אלא ברצונם.

אולם לעניות דעתי אין בהלכות אלו סתירה לדברי הרמב"ם בפירושו למשנה, שאין לשנות את מבנה המקדש. מה שכתב הרמב"ם שיש דברים שהם עיקר בבנין הבית, נראה פשוט שאין כוונתו שרק את אלו אסור לשנות, אלא כוונתו היא לתת כעין מבוא למבנה המקדש, ולהסביר מהם הדברים העיקריים ומהם הדברים שאינם עיקריים.¹⁹ ומה שכתב הרמב"ם שיש להגביה את הבנין כפי יכולת הציבור - הוא דין מיוחד על הגבהת הבנין, וכדברי תוספות ישנים ביומא (נא ע"ב, ד"ה עבוד) ותוספות רא"ש בבבא בתרא (ג ע"ב), שהגבהת ההיכל במקדש שני אינה סותרת את דין 'הכול בכתב', שכן יש לה יסוד בפסוק 'גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון'. לפיכך נראה שלדעת הרמב"ם כל הגבהה של הבית (ולא רק בבית שני) היא מצווה, שכן יש לה יסוד בפסוק שהביא בהלכה זו 'לרומם את בית אלהינו'. גם מה שכתב הרמב"ם שניתן להוסיף על העזרות כפי שירצו בית דין - אינו סותר את עיקרון 'הכל בכתב', משום שהוספה על העיר או על העזרות אינה נעשית אלא על פי אורים ותומים, ועל פי נביא (רמב"ם, הלכות בית הבחירה פ"ו ה"א), ואם כן נמצא שההוספה אינה נעשית אלא על פי הוראה נבואית שבכוחה לדחות את דין 'הכול בכתב'.

1. הצעה לביאור העניין

ולפיכך נראה שיש לבאר את העניין בדרך הבאה:²⁰ כל מה שנמסר לדוד על ידי הנביאים לגבי מבנה הבית והכלים - אינו הלכה קבועה לדורות, אלא הוראת שעה בלבד, כדרכם של דברי נבואה, שאינם באים לקבוע הלכה לדורות, אלא להורות כיצד לנהוג בזמן מסוים. לפיכך החובה לבנות את הבית והכלים על

19. הרמב"ם קבע גם שלושה עשר עיקרי אמונה, אך ודאי לא הייתה כוונתו בקביעת עיקרים אלה שרק בהם יש להאמין, ולא בשאר התורה, אלא מטרתו הייתה ללמד את היסודות, כדי שאדם ידע תחילה את הדברים העיקריים, ואחר כך ילמד את השאר.

20. הרב איתי אליצור במאמרו הנ"ל, עמ' 68 (הערה 17), מציע הצעה אחרת לביאור העניין. הוא טוען שהכלל 'הכל בכתב' אין משמעו שאין לשנות דבר בבנין, אלא שכל שינוי חייב להיות שינוי של קבע, שמטרתו לרומם את הבית ולפארו, אך אין לעשות שינויים זמניים מפני צורך השעה, ואפילו לא שינויים קבועים, כמו פתיחת פשפש בקיר ההיכל, אם השינויים אינם נעשים כדי לפאר ולרומם את הבית אלא מפני צורך השעה. הסבר זה קשה בעיני, כיוון שחלק ניכר מהשינויים שבין מקדש ראשון למקדש שני אינם שינויים הבאים לפאר ולרומם את הבית, ויש מן השינויים שבהם אנו רואים 'ירידה' בבית שני ביחס לבית ראשון. בבית ראשון האולם היה גבוה יותר מכפי שהיה בבית שני. בבית ראשון היו עשר מנורות ועשר שולחנות, ים נחושת, מכוונות ועמודים, ובבית שני כל אלה חסרו. מסתבר ששינוי שיש בו ירידה ביחס למה שהיה קודם גרוע משינוי הנעשה כדי לפתור איזו בעיה שהתעוררה, ואם כן כיצד התיירו לעצמם אנשי בית שני להקטין את מידות האולם או לוותר על דברים שהיו בבית ראשון? (גם אם נאמר שבתחילת ימי בית שני עשו כן מפני שהיו עניים, מדוע לא החזירו את כל אלה במקדש הורדוס, שנבנה ללא מגבלות תקציביות?)

פי 'מגילת בית המקדש' שנמסרה לשלמה - אינה נוהגת אלא בבית ראשון, אבל לאחר שחרב בית ראשון, ונבנה בית אחר - ניתן לבנות את הבית באופן אחר. סברא מעין זו מצינו בריטב"א בחולין (פג ע"ב), שהקשה כיצד הוסיפו בני הגולה על המזבח, בתחילת ימי בית שני, ותיירץ (בתירוצו השני): 'דהתם בתחילת בניינו והכא כשהיה במזבח כל שיעורו'. כלומר: בתחילת בניין המזבח, אפשר היה לעשותו בגודל שונה מגודלו המקורי בבית הקודם, אבל לאחר שבנוהו - אין לעשות בו שינויים. לפי זה מובן כיצד שינו עולי בבל ובנו את הבית השני בשונה מהבית הראשון. אולם לכאורה אין הסבר זה מתיישב עם כל הסוגיות האוסרות שינויים בבית שני משום 'הכל בכתב'. ולכן נראה לעניות דעתי שבכל מקום שהובא הפסוק 'הכל בכתב' אינו משמש כמקור גמור לאיסור עשיית שינויים במקדש, אלא הוא מובא כאסמכתא בלבד. ממילא, גם הפסוק שהובא בסוגיית הגזוטרואות בעזרת נשים כדי להוכיח שחובה לעשות מחיצה - אינו המקור להיתר זה, אלא הוא אסמכתא.²¹ הטעם האמיתי לכך שעשו גזוטרואות הוא המצב של קלות ראש שנוצר בזמן שמחת בית השואבה, והוא זה שחייב את הקמת הגזוטרואות, אלא שחיזקו החלטה זו בדרשה שדרשו בפסוק בזכריה. מכאן מובן כיצד יכלו לשנות במקדש למרות שמהפסוק בזכריה אין הוכחה מוחלטת לכך שצריך מחיצות.²²

אלא שעדיין נותר לנו לבאר, אם אכן הלימוד מ'הכל בכתב' הוא אסמכתא, ובאמת הפסוק לא נאמר אלא לשעה - לימי בית ראשון, מהו באמת הטעם שאין לשנות דברים במקדש בבית שני, וכפי שעולה מן הסוגיות? ונראה שהטעם הוא, שיש לנו לומר שהקדמונים עשו ובנו כראוי וכדרוש, ויש לנו לכבד את חכמתם של הקדמונים, שבנו את הבית ועשו את הכלים בדרך מסוימת. ובפרט שאפשר וייתכן שדבר זה שאנו חפצים לשנותו - כבר היה לעולמים, ונעשה בבית המקדש השני על פי מה שנעשה בבית המקדש הראשון, ואף אם אין איסור ממש לשנות מכפי שהיה בבית המקדש הראשון - אין זה כדאי, שכן למה נשנה ממה שעשו על פי הנבואה? לכן, כל עוד אין לנו סיבה טובה המחייבת את השינוי - אין לשנות. ואף שממבט ראשון השינוי נראה לנו טוב ונכון, יש לחשוש שבסופו של דבר יתברר שהשינוי לא הביא תועלת, ואולי אף הזיק. עם זאת, כאשר נראה שיש טעם הכרחי לשנות - ניתן לשנות, אלא שמסתבר שיש לעשות זאת מתוך שיקול דעת רחב של הסנהדרין, או של גדולי החכמים, והם יבדקו תחילה האם באמת שינוי זה הוא הכרחי, או שמא ניתן להשיג את המבוקש בדרכים אחרות; וכן יבדקו מהם התוצאות היכולות להיווצר משינוי זה, ורק לאחר בדיקת כל אלה, אם יתברר שהשינוי הוא הכרחי - ישנו, ומסתמא כך נהגו כאשר תיקנו גזוטרואות בעזרת נשים.

21. וראה ראב"ה, ס' אלף קמ, שכתב גם כן, מטעמים אחרים, שדרשה זו היא אסמכתא.

22. וראה מאירי לסוכה, נ ע"א, שכתב: 'ואף על פי שהבניין כולו על ידי נביא היה, ולא היה להם להוסיף, סמכו בה בבניין עראי לגדור פרצות שלא להקל ראש, להעמיד אנשים ונשים בערבוביא, שהרי אף בעניין הספד נרמז: 'וספדה הארץ משפחות משפחות, משפחת בית דוד לבד ונשיהם לבד', ומשמע שמדובר באסמכתא.

ומה שאמרו חז"ל בעניינים אלה שהשינוי נעשה לאחר ש'קרא אשכחו ודרוש', אין הכוונה שהשינוי מבוסס על הפסוק, אלא השינוי מבוסס על כך שהחכמים נוכחו לדעת מסברה שהשינוי הכרחי, ומה שהביאו לזה ראייה מפסוק - הוא משום שכך היה דרך הלימוד בזמן חז"ל, לא לסמוך רק על הסברה, אלא להביא ראייה מדרשה. ומסתבר שבימינו, שאין דרך הלימוד בנויה על דרשות הכתובים - יוכלו החכמים להחליט על שינויים גם בלי לדרוש פסוקים כסמך לשינויים אלה. לפי זה מובן כיצד הוסיפו גזוטריות בעזרת נשים, למרות שמהפסוק שהביאו ראייה אין לכך ראייה גמורה, וכפי שהקשינו לעיל; שכן כיוון שראו החכמים צורך בדבר, יכלו להחליט על השינוי גם ללא ראייה גמורה מפסוק. ונראה שיש להביא ראייה להסבר זה מברייטא ב'ערכין' (י ע"ב), העוסקת בכלים שונים שהיו במקדש:

אבוב היה במקדש, חלק היה, דק היה, של קנה היה, ומימות משה היה; ציווה המלך וציפוהו זהב - ולא היה קולו ערב, נטלו את ציפוי - והיה קולו ערב כמות שהיה. צלצול היה במקדש, של נחושת היה, והיה קולו ערב, ונפגם; ושלחו חכמים והביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים ותקנוהו - ולא היה קולו ערב, נטלו את תיקונו - והיה קולו ערב כמות שהיה. מכתשת הייתה במקדש, של נחושת הייתה, ומימות משה הייתה, והייתה מפטמת את הבשמים, נתפגמה; והביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים ותיקנוהו - ולא הייתה מפטמת כמו שהייתה, נטלו את תיקונו - והייתה מפטמת כמו שהייתה.

בהמשך מובאת ברייתא נוספת, העוסקת במעיין השילוח:

שילוח היה מקלח מים בכאיסר, ציווה המלך והרחיבוהו כדי שיתרבו מימיו, ונתמעטו, וחזרו ומיעטוהו, והיה מקלח מים, לקיים מה שנאמר (ירמיה ט, כב): אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל גיבור בגבורתו.

רש"י מפרש את המילים 'אל יתהלל חכם בחכמתו' כמכוונים גם כלפי השינויים שנעשו בכלים, כמובא בברייטא הראשונה: 'אל יתהלל חכם' - שחכמתו אינה אלא מקלקלת, לפי שכלי מקדש ראשון על פי הגבורה נעשו, דכתיב: הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל, כל מלאכת התבנית'. עולה מכל זה, שגם כאשר ה'חכם' חושב שהוא עושה דבר טוב, מתברר לבסוף שדווקא מה שהיה בתחילה היה טוב יותר, והתיקון אינו אלא קלקול, ולכן מוטב להימנע משינויים. הסברו של רש"י מבוסס הן על סברה זו והן על הפסוק 'הכל בכתב', ומזה ניתן להסיק שהכול הוא עניין אחד. על פי זה מובנים גם דברי הרמב"ם בהקדמתו למשנה, שכתב שיש לבנות את המקדש על פי מסכת מידות, והסתמך על הפסוק 'הכל בכתב', למרות שבית המקדש המתואר במסכת מידות שונה מזה שעליו נאמר 'הכל בכתב'. נראה אפוא שגם הרמב"ם לא הזכיר פסוק זה אלא כאסמכתא, ולא כמקור היסודי לכך שאין לעשות שינויים.

סיכום

לאור כל האמור, נראה שכשנוכל לבנות את המקדש, יהיה עלינו לבנותו על פי המודל המתואר במסכת מידות ובהלכות בית הבחירה, ולא לשנות בכל דבר שנוכל לדעת כיצד היה בבית שני. ואולם אין אנו צריכים לחשוש לשינויים בפרטים שלא נזכרו בדברי חז"ל, שכיוון שהתכנית המדויקת והמלאה של בית ראשון אינה בידינו, יש לנו לסמוך על כך שתכנית בית ראשון שניתנה מפי הגבורה - לא נאמרה אלא לשעתה, ולא לדורות, ואף שאמרנו שלכתחילה אין לשנות מכפי שהיה - אין דנים אפשר מאי אפשר, ומה שאין אנו יודעים כיצד היה, כגון משקל הכלים - אין אנו יכולים לעשותו כפי שהיה. וגם בדברים שייראה לבוני הבית שיש צורך לשנות מתיאור בית שני במסכת מידות ובדברי חז"ל - יש להיזהר ולא למהר ולשנות, ואפילו בפרטים הקטנים של מבנה המקדש, אלא רק לאחר שגדולי החכמים ישקלו ויכריעו ששינוי זה הוא הכרחי.